

Farhang-e Amme-ye Komijan Mohammad Komijani

Kum: Nesim-e Koser, 2017, 1. Baskı, 160 sayfa, ISBN: 978-964-240-255-7

Ehsan GHASEMKHANI¹

1. Uzman, İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Jeoantropoloji Bölümü e.ghasemkhani@gmail.com

Kitap İnceleme Book Review

10.5281/
zenodo.15769049

Geliş/Received: 23.04.2025
Kabul/Accepted: 26.06.2025
Yayın/Published: 30.06.2025

İran'daki Türk nüfusunun önemli bir bölümü, ülkenin orta ve batı kesimlerinde yaşamaktadır. Bu coğrafya, tarihî kaynaklarda “İrak-ı Acem”¹ olarak bilinmekteydi. Orta İran'da yer alan Kazvin, Elburz, Tahran, Hemedan, Merkezi, Kum, İsfahan, Çaharmahal ve Bahtiyari ile Luristan illeri, bu topluluğun öne çıkan yerleşim bölgeleri arasında yer almaktadır. Batı İran'daki Türkler ise Kürdistan ve Kirmanşah illerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Son yıllarda, adı geçen bölgelere ilişkin kültürel çalışmalar artış göstermiş olmakla birlikte, söz konusu toplulukların hem demografik farklılıkların çokluğu hem de zengin kültürel birikimi dikkate alındığında, alana yönelik daha derinlikli araştırmalara ihtiyacı da artırmaktadır. Bu bağlamda, Orta ve Batı İran Türklerine ilişkin her yeni çalışma, beşeri bilimler literatürüne özgün ve çok

boyutlu katkılar sunma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada incelenen *Komican Halk Bilimi* adlı eser, İran'ın Merkezi ilinde yer alan ve halk arasında Borçallu, Borçalle, Borçelu (Komijani, 2018, s. 49); resmî belgelerde ise yakın geçmişe kadar Bozçelu (Moradi, 2009, s. 46) adıyla anılan Komican ilçesinin halk bilimine odaklanan ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır.

Toplam 160 sayfadan oluşan *Komican Halk Bilimi* adlı eser, Komican Türklerinin folklorik unsurlarının çeşitli yönlerini belgelemektedir. Eserde yer alan mani, atasözü, alkış ve kargış gibi folklorik materyaller Arap harfleriyle Azerbaycan Türkçesinde kaydedilmiş olup, diğer bazı bölümler ise Farsça olarak kaleme alınmıştır. Eserin ön kapağında dört adet görsel yer almaktadır. Bu görsellerden ikisi, bölgenin edebî ve tarihî şahsiyetleri olan Fahreddin İraki ile Adı Bahadır'a aittir. Diğer iki görsel ise yerel halı motiflerini² ve geleneksel düğün törenlerinin parçası olan “töymə gətirmək” geleneğini yansıtmaktadır.

Yazar, kitabın giriş bölümünde çalışmasının çıkış noktasının, genç yaşta kaybettiği ağabeyinin ardından onunla paylaştığı ortak anıları yazmaya başlaması olduğunu belirtmektedir. Zamanla, kaleme aldığı bu anıların büyük bir kısmının Komican

1 Irak-ı Acem Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ghasemkhani, 2024a).

2 Komican bölgesine ait halı dokuma geleneği, “Borçelu (Bozçelu) Halı Dokuma Sanatı” adıyla İran'ın ulusal somut olmayan kültürel miras listesine daha önce resmî olarak kaydedilmiştir (Ghasemkhani, 2021).

bölgesinin folkloruyla ilişkili olduğunu fark etmiş ve bu durum onu, bölgenin tarihine, sosyolojisine ve halk bilimine dair on iki farklı eseri hazırlamaya yöneltmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünün ardından, folklorik konulara geçilmeden önce Komican bölgesinin nüfusu ve beşerî yapısına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Muhammed Komijani, “Aşenayi ba Komican” (Komican ile Tanışma) başlıklı bölümde Komican’ın tarihsel kimliğine şu ifadelerle değinmektedir: “Tarihsel olarak Komican, Hemedan’ın³ beş bölgesinden biri olan Velayet-i A’lam’ın⁴ bir parçasıymış. Günümüzde her ne kadar Merkezi eyaletinin baş şehri olan Erak yönetimine bağlı olsa da, kültür ve dil bakımından Hemedan’ın doğu bölgelerine daha çok benzemektedir” (s. 14).

Ayrıca eserde, yazarın İran’ın Batı Azerbaycan ilinde yer alan Nekede bölgesinde yaşayan Karapapak Türklerine hitaben kaleme aldığı, “Borçeludan Siz Qarapapaqlara Səlam” başlıklı bir mektup yer almaktadır. Bu mektupta yazar, Karapapaklara duyduğu sevgi ve saygıyı ifade ederken, Komican Türkleri ile Karapapakların aynı etnik kökenden gelmelerinden ötürü duyduğu mutluluğu da dile getirir (s. 16).

Çalışmada yer alan halk bilimi verileri, tematik olarak çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar arasında özellikle geçiş dönemi ritüelleri (doğum, sünnet, evlenme, düğün ve ölüm merasimleri), çocuk oyunları (*cizlix pozmax*, *gizlənpaç* (*saklanbaç*), *qoz qoz* (*ceviz oyunu*), *aşşux* (*aşık*), *duvax*⁵, *düz*, *üç düz*, *bilbillər* (*beş taş*), *numurta oynəmax* (yumurta tokuşturma), *qolçax*, vb.), sözlü halk edebiyatı (*mani*, çocuk şiirleri, masallar, âşık hikâyeleri⁶, atasözleri, alkışlar ve kargışlar), geleneksel merasimler (*küle çarşembe*⁷, *beyram* (*Nevruz Bayramı*), *dama çıxmax*⁸, *düğün salmax*⁹, *muncux salmax*¹⁰, *inə salmax*¹¹, *muharrem merasimleri* vb.) ve halk inançları (*al, doban yalayan*, *qızlar aşısı*, *ağ daş*, *qara daş*, *subaşı aşısı*, *Qəzələ bulağı* vb.) yer almaktadır.

Bunlara ek olarak, eserde halk hekimliği¹², geleneksel ölçü birimleri (uzunluk ve ağırlık sistemleri), âşık sanatı, geleneksel takvim bilgisi ile maddi kültür ve el sanatları bağlamında özellikle halı dokumacılığına dair bilgiler de sunulmaktadır. Bu yönüyle kitap, Komican bölgesi Türklerinin kültürel yapısını çok yönlü biçimde yansıtan zengin bir halk bilimi derlemesi niteliği taşımaktadır.

Kitabın 78 ila 97. sayfaları, Komican bölgesine özgü geleneksel düğün merasimlerinin ayrıntılı biçimde açıklanmasına ayrılmıştır. Yazar, bu merasimleri sırasıyla şu başlıklar altında ele almaktadır: *şenasayi* (*tanışma*), *danuşmaq* (*söz kesme*), *ilçilik* (*kız isteme*), *nişan qoymax* (*nişan takma*), *toy vərəge*¹³, *toya çağurmax* (*düğüne davet*), *sağduş* (*sağdıçlık*), *toy hamame* (*düğün hamamı*), *gizlin həna*¹⁴, *paltar biçmək*¹⁵, *cəm həna* (*kına gecesi*), *qənimət gereftən əz xane-ye ərus* (*gelin evinden ganimet alma*), *töymə gətirmə* (*düğün hediyesi getirme*), *bəg bəzətmə* (*damadı süsleme*), *qənimət gereftən əz damad* (*damattan ganimet alma*), *gəlin dalundan gidmax* (*gelinin arkasından gitme*), *gəlin gətirmə* (*gelini getirme*), *alma atmax* (*elma atma*), *ocaq çörəge* (*ocak ekmeği*), *yağlı şirə*¹⁶, *gərdək otağə* (*gerdek odası*), *qurut əzmax* (*keşk ezme*), *bağle qalma, sənəd-e eftexar-e ərus və damad* (*gelin ve damat için onur belgesi*), *qəzayi benam-e mustafa*¹⁷ (*Mustafa adında bir yemek*) ve *askəs nahare*¹⁸ (*askes öğle yemeği*).

3 Hemedan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gün, 2022, s. 1246-1247).

4 Velayet-i A’lam hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Sharafi Safa ve Changizi Ardahaei, 2020).

5 Duvak/Duvah oyunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gün, 2023, s. 189).

6 Komican’da anlatılan âşık hikâyeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Ghasemkhani, 2024b).

7 Hicri Şemsi takvimine göre, Nevruz’dan önceki yılın son çarşamba günü düzenlenen ve ateş yakma ritüeliyle birlikte gerçekleştirilen geleneksel bir törendir.

8 Nevruz bayramının on üçüncü gününde, aile bireylerinin öğle yemeğini birlikte geçirmek ve günü kutlamak amacıyla evlerinin damına çıkmalarıyla icra edilen geleneksel bir törendir.

9 Nevruz bayramının on üçüncü gününün öğle sonrasında, öğle yemeğinin ardından doğaya çıkılır, bireyler içlerinden dilek tutarak yeşil otları düğümleyerek sembolik bir ritüeli yerine getirirler.

10 Komican bölgesine özgü geleneksel törenlerden biri olan ve Kurban Bayramı sırasında gerçekleştirilen “*Muncux Salmax*” merasimi 2018 yılında İran’ın ulusal somut olmayan kültürel miras listesine resmî olarak kaydedilmiştir (Safari, 2018).

11 Kurban Bayramı’nda gerçekleştirilen bu fal geleneği, uçlarına pamuk bağlanmış iğnelerin su dolu bir kabin üzerine bırakılmasıyla uygulanır.

12 Komican ilçesinde kullanılan şifalı bitkiler ve uygulama biçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ghasemkhani ve Ghasemkhani, 2024). Öte yandan, Komican bölgesine özgü geleneksel tedavi yöntemlerinden biri olan *Mamatek yapma* pratiği, İran’ın somut olmayan kültürel miras ulusal listesine resmî olarak kaydedilmiştir. Bu yöntem, özellikle çibana ve deri altı enfeksiyonlarının tedavisinde halk arasında yaygın biçimde kullanılmaktadır (Abbasi, 2025).

13 Düğün ekmeği pişirilmeden önce, tandırda yakılacak kuru otların ve odunların toplanması anlamındadır. Geçmişte bu iş, düğün hazırlıklarının önemli bir parçası olarak kabul edilirdi. Toplanan yakacakların ana malzemesini ise halk arasında “*vərək*” olarak bilinen, bilimsel adı *Rosa persica* olan bir bitki türü oluşturuyordu.

14 *Gizlin həna* (*gizli kına*), kına gecesinden birkaç gün önce yalnızca çok yakın akrabalar arasında gerçekleştirilen özel bir törendir.

15 Düğün hazırlıkları kapsamında gerçekleştirilen kadınlara özgü merasimlerden biri gelinliklerin prova edilmesi sürecidir.

16 Sade yağ ile üzüm pekmezinin karışımı

17 Nohut, pirinç, et ve keşkten hazırlanan bir çorbadır.

18 Düğünden sonraki gün misafirlere ikram edilen öğle yemeği

Bu bağlamda, kitabın 93. sayfasında, Türk kültüründe köklü bir yere sahip olan “ocak” kavramı, “*ocaq çörəge*” başlığı altında ele alınmaktadır. Yazar Muhammed Komijani, bu geleneğin gelinin damadın evine ilk kez adım attığı anda gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Buna göre, gelin odaya girmeden önce karşısına biraz ekmek ve tuz tutulur; gelin bu ekmeği öpüp bir parça ağzına koyar. Bu sembolik eylem, gelinin artık yeni ailesinin tuzunu yemesi anlamına gelir. Ardından “ocak çörəge” olarak adlandırılan bu ekmek, düğün konuklarına ikram edilir. Konuklar ise bu ekmeği bereketli ve uğurlu saydıkları için ondan bir parça alıp yanlarında götürmeye çalışırlar.

Komican bölgesi halk biliminde taş kültürünün¹⁹ önemli bir yere sahip olduğu, *Komican Halk Bilimi* adlı eserin 105-106. sayfalarında yer alan “ağ daş” ve “qara daş” başlıkları altında verilen bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Yazar, Komican’ın Köhne Kale mahallesinde bulunan ve aslında artık işlevini yitirmiş bir değirmen taşı olan ağ daş hakkında halk arasında anlatılan ilginç bir inancı şöyle aktarmaktadır: “İnsanlar, bu taşın köyün koruyucusu olduğuna inanırlardı. Gece olunca yerinden kalkarak yuvarlanır, köyün bütün sokaklarını dolaşır, her yere güven ve huzur sağladıktan sonra tekrar eski yerine dönerdi.” Komijani’ye göre, Komicanlılar ilkbaharın belirli günlerinde bu taşın etrafında çok sayıda ocak yakar, “sut aşı²⁰” adı verilen bir tür çorbayı pişirir ve sonunda bu çorbadan bir kaseyi ağ daş’ın üzerine dökerek ona da pay verirlerdi (s. 105). Aynı bölümde yer alan “qara daş” hakkında ise, bu taşın Komican’ın Köhne Mescid adlı camisinin giriş kapısının yanında yer aldığı belirtilmektedir. Kitapta verilen bilgilere göre, özellikle perşembe günleri kadınlar, adak olarak hazırladıkları fetir²¹ adlı geleneksel ekmeklerle bu taşı ziyaret ederlerdi (s. 106).

Kitapta sunulan ilginç konulardan biri de Komican Türklerinin inanışlarında farklı kuşların önemli bir yere sahip olmasıdır. Örneğin, kitabın 109. sayfasında saksağan kuşuyla ilgili şu açıklama yer almaktadır: “Kanatları siyah ve beyaz renklerden oluşan bu kuş, bir damda oturup öterken, ev sahibi çok sevdiği bir yolcunun geri dönmesi haberini alır gibi evin avlusuna çıkarak şöyle derdi: “Saxsaqqan²², xəbər, xəbər, xeyrə xəbər, İşalla (İnşallah) oğlumun toyunda yağlı boğarsux (bağırsak) ataram biləyə (senin için).”.

Çalışmanın son bölümünde, o bölgenin önemli bilim, sanat ve din adamlarının fotoğraflarına yer verilmiştir, ayrıca halk bilimi ve toplumsal etkinliklerine dair çeşitli fotoğraflar paylaşılmıştır. Bu albümde, Muhammed Komijani’nin Bakü’de düzenlenen Dünya Borçalıları toplantısına katıldığı anları gösteren fotoğrafları da görmek mümkündür.

Girişte belirttiğimiz üzere, incelediğimiz eser Komican bölgesinin folkloru üzerine yazılan ilk kitap olması yönüyle büyük önem taşımaktadır. Kitapta ele alınan konular çeşitli olup, bölgenin halk bilimi hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, evlenme merasimleri gibi bazı konular ayrıntılı ve titizlikle incelenmiştir. Kitapta belli başlıklar altında bölgeye özgü yerel ağızda folklorik deyimler ve oyunlar aktarılmıştır. Bunlardan bazı örnekler vermek gerekirse *bilbillər* (bir birler), *cizlix pozmax* (çizgi bozmak), *numurta oynamax* (yumurta oynamak), *aşşux* (aşık), *nəgil* (nağıl/masal), *bəg bəzətməx* (bey bezetmek), *toy vərəge* (düğün vereği), *inə salmax* (iğne salmak), *doban yalıyan* (taban yalayan), *qızlər aşı* (kızlar çorbası) ve *saxsaqqan* (saksağan) kelimeleri sayılabilir.

Yukarıdaki bilgiler dışında kitabın üst kapağında yer alan fotoğraflardan ikisinin kitabın başlığı ile ilgisi olmadığı dikkati çeker. Bunlardan biri, Fars edebiyatının klasik şairi Fahreneddin İraki’ye, diğeri ise Safevîler döneminde “Adı Bahadır” lakabıyla tanınan ve Bozçalı elinin ilhanı olan Aziz Ağa’yı temsil eden bir heykele aittir (Pursafar Ghassabinejad, 1998, s. 538). Ayrıca kitabın içindekiler bölümünde ana başlıklar farklı bölümler altında sınıflandırılmalıydı. Kitabın temel konusu folklor iken, yazar ek olarak konu dışı bölgenin dil bilgisi ve ünlü kişilerini tanıtmaya çalışmıştır. Bazı örneklerde başlıkların yalnızca Farsça olarak yazılması, Türkçe karşılıklarının yer almaması bir eksikliktir. Özellikle bu eksiklik kendini masal ve âşık hikâyelerinde daha belirgin biçimde göstermektedir; mensur bölümlerin tamamı Farsçaya çevrilirken, manzum bölümler Türkçe yazılmıştır. Bu bölümlerin de Komican bölgesinin Türkçe ağız ile verilmesi, okuyucu ve araştırmacılar için daha isabetli olurdu.

Sonuç olarak, *Komican Halk Bilimi* kitabı, Orta İran Türklerinin folkloru üzerine yapılan önemli araştırmalardan biridir ve bölge kültürü üzerine çalışan araştırmacılar için değerli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Yazarı bu çalışmasından ötürü kutlar, diğer çalışmalarının da en yakın zamanda yayınlanmasını dileriz.

19 Komican Türklerinin taş ve kaya kültürleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gün ve Kasımhane, 2023a).

20 Komican ilçesine ait kültürel miras unsurlarından biri olan “sut aşı” merasimi, süt ve buğday yarmasının birlikte pişirilmesiyle hazırlanan geleneksel bir yemeği içermektedir. Bu tören, İran’ın ulusal somut olmayan kültürel miras listesine daha önce resmî olarak kaydedilmiştir (Abbasi, 2025).

21 Un, su, süt, şeker, az miktar yağ ve acı hamur yani maya karışımıyla yapılan hamurun tandırda pişirilmesiyle elde edilen tatlı bir yiyecek türüdür (Gün ve Kasımhane, 2023b, s. 131).

22 Saksağan kuşunun Komican bölgesi folklorundaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ghasemkhani, 2018).

Kaynakça

- Abbasi, A. 6 eser-e ferhengi-ye namelmus-e sebt-e melli şode der şehrestan-e Komican runemayi şod. 06 June 2025'de <https://irna.ir/xjD8G3> adresinden edinilmiştir.
- Abolghasemi, A. (2017). Berresi-ye nekş-e il-e Bozçelu der esr-e Sefeviye. *Tarihname-ye Harezmi*, (20), 1-12.
- Gün, F. (2022). Hemedan âşıklık geleneğinde cönkler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(4), 1244-1264. <https://doi.org/10.34083/akaded.1201541>
- Gün, F. (2023). Geleneksel Türk oyunlarından aşık oyununun İran Türklerindeki örneği. H. Taş (Ed.), *Türkoloji Armağanları-1 Cumhuriyetin 100. Yıl Dönümünde Türk Dünyasına Armağan (Dil, Folklor ve Edebiyat)* içinde (s. 181-198). Bengü Yayıncılık.
- Gün, F. ve Kasımhanı, İ. (2023a). İran'da eski Türk kültürlerinin izleri: Komican bölgesi kaya kültür örnekleri. *Tarih Okulu Dergisi*, (62), 97-124. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.65899>
- Gün, F. ve Kasımhanı, İ. (2023b). İran Merkezi bölgesi Türklerinde ağaç kültürü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (41), 123-140. <http://dx.doi.org/10.12981/mahder.1225908>
- Ghasemkhani, E. (2018). Sağsağan (zağçe) der folklore-e Borçelu. *Elbilimi*, (100), 128-130.
- Ghasemkhani, E. Ez kaliha-ye Borçelu ya Bozçelu çe midanid. 06 June 2025'de <https://shrturl.app/UdMSB> adresinden edinilmiştir.
- Ghasemkhani, E. (2024a). A bibliographic essay on Turks of Eraq-e Ajam. *BURANA - Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (1), 31-58. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12626988>
- Ghasemkhani, E. (2024b). Âşık Derviş rivayetinde Beycan Sövdager oğlu Bala Memed hikâyesi'nin motif analizi. M. Soğukömeroğulları (Ed.), *Türkoloji Armağanları-2 (Yazılışının 950. Yıl Dönümünde Divânu Lugâti't Türk'e Armağan)* içinde (s. 249-280). Doğu Kütüphanesi.
- Ghasemkhani, T. and Ghasemkhani, T. (2024). Ethnobotanical investigation of the plants of Komijan County, Iran. *BURANA - Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (1), 9-30. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12626988>
- Komijani, M. (2018). Vech-e tesmiye-ye Borçelu ve Bozçelu. *Elbilimi*, (99), 47-55.
- Merkez-e Amar-e İran. (t.y.). 06 June 2025'de <https://www.amar.org.ir/> adresinden edinilmiştir.
- Moradi, A. (2009). *Komican ta diruz*. Cemal-e Honer.
- Pursafar Ghassabinejad, A. (1998). Bozçelu. Gh. A. Haddad Adel (Ed.), *Daneşname-ye cehan-e Eslam IV* içinde (s. 538-539). Bonyad-e Dayeretolmearef-e Bozorg-e İslami.
- Rezaei, M. (2017). Negahi be hişavendi-ye Torkan-e Oğuz, Beyat, Bozçalı ve Kerapapak. *Aydın Gelecek*, (4), 50-65.
- Safari, M. Ayin-e menevi-ye moncuk salmak-e şehrestan-e Komican sebt-e melli şod. 06 June 2025'de <https://irna.ir/xjnX3Q> adresinden edinilmiştir.
- Sharafi Safa, H. and Changizi Ardahaei, E. (2020). Joghrafiya-ye tarikhi-ye A'lam dar dore-ye Eslami (az aghaz ta zohur-e Ilkhanan). *Pazhuheshname-ye Tarikhha-ye Mahalli-ye Iran*, (16), 45-60. <https://doi.org/10.30473/lhst.2020.7047>